

danske kungen däremot var verkligen formellt absolut, men de regerande kungarna var i praktiken så svaga att riket snarare styrdes av deras underlydande. Gemensamt för båda länderna var dock att skenet av att en kung utövade en personlig regeringsmakt var av avgörande betydelse för det politiska systemets legitimitet – en republikansk styrelseform var knappast ens möjlig att föreställa sig. Då Gustav III:s regering respektive Struensees experiment med tryckfrihet berörs, av Ihalainen och Henrik Horstbøll, är det återigen tydligt att upplöst despoti eller "enlightened absolutism" är de adekvata begreppen. Dessa används också av flera av författarna (mest frekvent i de danska artiklarna) trots en stor medvetenhet om den på senare år mycket omfattande kritiken mot begreppet i den internationella forskningen.

Den övergripande tes författarna ändå vill driva, nämligen att de nordiska länderna visar prov på en egen utvecklingslinje, där förändringen sker gradvis, inom ett bevarat system, knyts i någon mån till tanken om en "revolutionernas tidsålder". Struensees reformer i Danmark skedde inom ramen för enväldet, men de mötte hårt motstånd eftersom de gick på tvärs med den danska absolutismens politiska kultur, där rationalisering, effektivisering och bekämpande av korruption inte nödvändigtvis var positivt – den godtyckliga personliga maktutövningen gav genom själva sin godtycklighet undersåtarna en roll i politiken, som de skulle förlora om det absoluta styret strömlinjeformades, hävdar Bregnsbo. Frågan är om det här inte snarare är absolutismen än revolutionen som väcker intresset vid en genomläsning av *Scandinavia in the Age of Revolution*.

Trots den stora variationen saknas tyvärr renodlat idéhistoriska inslag. Jag har svårt att se att studier av "politisk kultur" helt skulle kunna rationalisera bort den aspekten. Det är väl känt att det vid universiteten förekom en livlig teoretisk debatt i politiska frågor, där Montesquieu, Locke och Rousseau, med viss fördröjning, alla togs upp till diskussion. Ock-

så utanför den akademiska miljön växte mängden av politisk litteratur, såväl inhemsk som översatt, pamfletter och debattinlägg som filosofiska traktater. Här saknas också referenser till betydelsefull forskning, exempelvis nämns ingenstans Ingemar Broheds utmärkta *Stat – religion – kyrka* (1973), som trots den kyrkohistoriska inriktningen på många sätt är det bästa som skrivits i ämnet vad gäller Sverige under denna period. De politiska idéer som Brohed behandlar anknöt ofta till debatterna på riksdagen och de måste ju betraktas som en viktig del av den politiska kulturen. Ett idéhistoriskt inslag hade alltså kunnat ge denna volym ett värdefullt bidrag, men en bok som denna, sammansatt som den är av konferensbidrag, kan dock av naturliga skäl aldrig vara heltäckande.

Andreas Hellerstedt

Tyge Krogh, *A Lutheran Plague: Murdering to Die in the Eighteenth Century*. Studies in Central European Histories vol. 55 (Leiden: Brill, 2012). 226 s.

Vid mitten av 1700-talet drabbades Köpenhamn och Stockholm av veritabla epidemier av mord där förövarens enda motiv var önskan att själv få dö för bödelns svärd. I den växande forskningen om dessa brott upprepas mycket ofta adjektiv som "märklig" och "obegriplig", som uttryck för våra svårigheter att tolka detta fenomen. Från en modern synpunkt ligger det nära till hands att betrakta berättelser om vackra avrättningar med misstänksamhet. Den dominerande uppfattningen framställer fortfarande de avrättade som offer för barbari och vidskeplighet. De så kallade suicidalmördarna passar inte in i den bilden, då deras högsta önskan var att bli straffade. Dessa brott förändrar vår syn på offentliga straff under 1700-talet. Det är inte den brutala statsapparaten, utan den religiösa tron och ritualen

som måste ställas i centrum om vi ska förstå dessa brott, menar den danske historikern Tyge Krogh. Åklagare, försvarare och brottsling var alla eniga om att dödsstraffet var den enda lösningen. Vid avrättningsplatsen deltog den församlade publiken i psalmsång för att ta farväl av brottslingen som välkomnade sin egen död. Krogh vill i *A Lutheran Plague* sätta in suicidalmorden i deras rätta sammanhang för att förstå de mekanismer som låg bakom dem och han finner sina förklaringar framför allt i religiösa föreställningar och i själva dödsstraffet så som det uppfattades och legitimerades under 1700-talet.

Det var i Stockholm och Hamburg dessa märkliga brott först uppträdde, för att under 1700-talet uppnå en frekvens mellan 0,4 och 1,5 per år och 100 000 invånare (Krogh har i första hand undersökt Köpenhamn, men använder också svensk och tysk statistik). Suicidalmördare utgjorde en betydande del av det totala antalet avrättade. Men brottet var atypiskt på många sätt. En stor del av förövarna var soldater, men de flesta var faktiskt kvinnor. De var ofta tjänstefolk i lägre borgarfamiljer, men en stor del av dem befann sig redan på spinnhuset då brottet begicks. Tre fjärdedelar av offren var barn under tio, men bara en liten del dödades av sina egna föräldrar. Av förklarliga skäl var det svårt för dåtidens myndigheter (liksom det är för nutidens forskare) att särskilja suicidalmorden från barnamord – en intressant problematik som Krogh endast berör kort. Enligt Krogh var det betydligt fler kvinnor som avrättades för suicidalmord än barnamord i Danmark under 1700-talet och då är han försiktig när han kategoriserar brotten; det finns sannolikt ett mörkertal. Av dessa skäl är Kroghs studie inte bara en angelägenhet för den som är specialintresserad av avrättningsceremonierna, utan oundgänglig även för den som studerar 1700-talets kriminalhistoria i allmänhet (och barnamord i synnerhet).

Krogh levererar viss kritik mot Arne Jansson, vars forskning är det mest ingående som

gjorts om suicidalmord före honom (*From Swords to Sorrow*, 1998). Jansson använder en alltför generell förklaringsmodell då han hävdar att suicidalmorden var en form av självmord med sociala orsaker som fattigdom och utsatthet. För det första, menar Krogh, är likheten med självmord begränsad (det är bara en aspekt av brotten). Men framför allt argumenterar Krogh framgångsrikt för att förklaringen måste vara religiös, och den måste vara specifikt luthersk. Suicidalmorden var, som han uttrycker det "[...] an unintended effect of confessionalization." (s. 7) Att suicidalmorden bör förstås som en konsekvens av religiösa föreställningar är Kroghs huvudtes. Som titeln avslöjar menar han vidare att det var just den lutherska teologin som utgjorde förutsättningarna för detta brott. För denna tes argumenterar han på flera sätt. För det första undersöker han noggrant det religiösa motivet bakom brotten och den rituella inramningen av dödsstraffet. För det andra jämför han förhållandena i de skandinaviska länderna med dem i andra delar av Europa. Kroghs styrka ligger i det första momentet, medan jämförelserna till största delen bygger på sekundärlitteratur. Eftersom forskningen i ämnet än så länge är begränsad, måste slutsatserna också bli det, vilket Krogh förefaller vara väl medveten om.

Starkast är alltså Kroghs grepp om de skandinaviska länderna och norra Tyskland, där det sedan tidigare är känt att suicidalmord var närmast epidemiska under 1700-talets mitt. I det katolska Österrike förekom de uppenbarligen också, men där var det vanligare att begå helgerån eller hädelse för att bli avrättad. Det förefaller sannolikt att suicidalmord var ett okänt fenomen i Frankrike, Schweiz och Nederländerna. Det finns några engelska fall, men brottet var mycket sällsynt där också. Dessutom verkar engelska domstolar ha varit benägna att betrakta förövarna som sinnessjuka. Kroghs slutsats utifrån den begränsade jämförelsen är att suicidalmord

inte förekom i samma utsträckning som i Skandinavien och norra Tyskland någon annan stans i Europa. Förklaringarna till detta föreslås vara att katoliker och reformerta hade en annan syn på dödsstraffet (skillnaden låg alltså inte i synen på självmord, som man skulle kunna tro). Den katolske prästen kunde bara erbjuda brottslingen en lång plåga i skärselden då han skulle trösta honom inför avrättningen; den reformerte måste betrakta det som ytterst osannolikt att den grove syndaren skulle kunna tillhöra de utvalda, menar Krogh.

Kroghs tes är alltså att suicidalmorden bör förklaras av förövarnas religiösa motiv. Dessa gavs dock inte särskilt stort utrymme i rättegångsmaterialet. Juristerna förefaller inte ha varit intresserade av dem, trots att förövaren ofta mycket uppriktigt förklarar sina motiv – det var karakteristiskt för denna typ av brott att åklagare, försvar och brottsling var överens om såväl brott som skuld och straffpåföljd. För att förstå det religiösa motivet måste vi söka oss utanför det rättsliga materialet, menar Krogh. De visor som på svenska ibland kallas skillingtryck (en för 1700-talet missvisande term), predikningar och prästers memoarer och liknande material ger oss i stället den rätta kontexten för att förstå brotten. Det finns 42 visor om avrättade bevarade från Köpenhamn från åren 1700–1789 (Krogh har också jämfört dessa med 10 ur visarkivet i Stockholm; det finns omkring 100 visor om avrättade från 1700-talet i deras samling). Nästan hälften av de danska avrättningsvisorna handlar om suicidalmord. Vad gäller faktauppgifter om brottet och domen överensstämmer de väl med rättegångsmaterialet, konstaterar Krogh. Detta är ett viktigt resultat, som grundar sig i ett grundligt detektivarbete i arkiven (Krogh är själv anställd på danska riksarkivet). Faktauppgifterna i sig är emellertid inte särskilt intressanta, eftersom Krogh snarare använder visorna som källa till hur vanliga

människor uppfattade brotten: "The ballads were printed to be sold and must therefore be assumed to reflect the fascination of the public that bought them." (s. 41) Visornas källvärde (även ur denna idéhistoriska synpunkt) hade kanske kunnat diskuteras mer ingående. Men även om det är svårt att svälja Kroghs uppfattning som ett generellt påstående, så håller hans argumentation vad gäller bokens tes. Detta var ett medium bland flera som förmedlade den religiösa tolkning av avrättningsceremonin som gjorde att suicidalmord framstod som ett tilltalande alternativ för ett förskräckande stort antal människor i 1700-talets Danmark och Sverige. Samma religiösa inramning som vi möter i visorna går nämligen igen i predikningar, kyrkohandböcker och memoarlitteratur. Till och med juristerna kände väl till "logiken" bakom brotten och de förstod att den var religiös, även om de inte gärna ville framhäva detta. Visorna framställde brottslingen, hans syndabekännelse, hans sista minuter och hans förunderliga frälsning, och de gjorde det mot bakgrund av den lutherska insikten om att vi alla är syndare.

I den danska kyrkohandboken från 1685 beskrevs beredelsen av dödsdömda i detalj. Vid avrättningsplatsen skulle den dömda offentligen bekänna sina synder. Därefter skulle prästen ställa honom ett antal frågor, bland annat följande: "Troer I ogsaa, at I for Christi Skyld har fundet Naade hos eders Gud, for den og for alle andre eders Synder, og at denne Død skal vaere eder en Indgang til det aevige Liv?" (s. 63) Mördarens synder var inte värre än varje kristens och alla kristna som ångrar sig, bekänner sina synder och tror blir frälsta. Man kunde till och med hävda att den dödsdömda brottslingen var lyckligt lottad, eftersom hans synder var så uppenbara och därmed hans omvändelse lättare att åstadkomma. Både brott och straff skedde i enlighet med Guds vilja. De var försynens sätt att bringa brottslingen till frälsning när inga andra medel återstod. Mot denna teologiska

bakgrund kunde prästerna i det närmaste garantera hans frälsning. I de lutherska länderna lade man betydligt större vikt vid "dödsberedelsen" än i andra delar av Europa. Prästen bearbetade fången i veckor eller månader och avrättningar sköts upp om fången inte samarbetade med honom. Förståeligt nog mötte förfarandet också kritik. Den preussiske rationalistiske teologen Steinbart angrep 1769 prästerna som ansvariga för suicidalmorden. Vissa präster ser den lyckade avrättningen som ett bevis på sin egen goda förmåga, menade Steinbart, och visor och predikningar hyllar den avrättade som en hjälte.

Teologin hade ett starkt inflytande på rättsväsendet också på ett annat sätt. I de lutherska länderna framställde prästerskapet dödsstraffet som ett gudomligt krav vid vissa brott, framför allt mord. Om mördare inte avrättades för att blidka Gud kunde hans straff drabba hela riket. I grunden för detta låg den lutherska samhällssynen, som vi ibland kallar teokratisk. Den världsliga makten skulle verkställa Guds rättvisa. I både Sverige och Danmark var den mosaiska lagens ställning stark fortfarande en god bit in i 1700-talet och i båda länderna menade ledande teologer att inte ens kungen hade rätt att benåda mördare, även om praktiken i detta avseende inte motsvarade teorin. Även dråp bestraffades ofta med döden i de skandinaviska länderna, vilket var ovanligt på andra håll. Å ena sidan krävde alltså teologin att den som dödat osvikligen måste avrättas, medan den å den andra sidan erbjöd även de allra värsta brottslingar en säker frälsning om de bara vände sig till Gud på vederbörligt sätt. Det senare underströks än tydligare i och med pietismen, som så starkt betonade omvändelsen, den uppriktigt kända ångern och den mirakulösa pånyttfödelsen.

Brottslingen accepterade domen såsom Guds vilja och han accepterade att samhället måste offra honom för att skydda sig mot Guds vrede. Samhället å sin sida ärade den som villigt medverkade i den offentliga ceremonin. Denna

religiösa förståelse av dödsstraffet medverkade till att skapa en "extremely solemn execution ceremony dominated by reconciliation and even admiration for the repentant sinner. The solemnity and reconciliation were significant attractions for the suicide murders." (s. 113) Eftersom mord som sagt nästan alltid bestraffades med döden blev därmed suicidalmord i Sverige och Danmark ett logiskt alternativ till självmord mot bakgrund av dessa religiösa föreställningar.

Av naturliga skäl betraktades suicidalmorden som ett stort problem av myndigheterna i både Sverige och Danmark. Kroghs undersökning av de danska myndigheternas sätt att hantera problemet är mycket belysande. I en förordning från 1749 försökte man i Danmark råda bot på problemen genom att förbjuda de inslag i ceremonin som ansågs alltför hedrande, såsom att den dömda klädde sig i vackra kläder och fördes till platsen på en elegant vagn. Framför allt skärpte man dock själva straffet för suicidalmördarna. De skulle nu nypas med glödande tänger innan de halshöggs. Detta hade dock inte alls den avsedda effekten.

Det visade sig att dödsstraffet inte fungerade avskräckande trots tortyren. Samtidigt kunde man inte släppa tanken på att döden var obligatorisk för dessa brott. Inom juridiken förändrades emellertid synsättet på såväl den mosaiska lagen som dödsstraffet successivt under 1700-talet. Krogh vidgar här sin undersökning på ett förtjänstfullt sätt och tar upp också dissertationsmaterial från Köpenhamns universitet. Motståndet från teologiskt håll var starkt, men under Struensees kortlivade upplysta despoti ignorerades de religiösa invändningarna och en kombination av förnedring, kroppsstraff och straffarbete ersatte dödsstraffet i fall av suicidalmord i Danmark enligt en förordning utfärdad 1767 (helt i linje med ett förslag som lagts fram redan 1757, men förkastats). 1768 förbjöds präster att beledsaga den dömda under hela vägen fram

till avrättningsplatsen och det fick inte längre förekomma böner, psalmsång eller predikan vid avrättningsplatsen. Förordningarna hade inte omedelbar effekt, men inom några år sjönk frekvensen, och snart var suicidalmord mycket ovanliga. Då ett sista fall ägde rum 1848 bedömdes förövaren vara sinnessjuk och omhändertogs (i stället för att straffas enligt 1767 års förordning). Krogh menar att de religiösa motiv brottslingen angav nu hade kommit att anses så ålderdomliga att de inte kunde tänkas omfattas av en människa som var vid sina sinness fulla bruk. Hans huvudsakliga förklaring till att suicidalmorden upphörde är alltså sekularisering, både av befolkningen i stort och den elit som stiftade lagarna, dömde och verkställde straffen.

Krogh kunde ha dragit nytta av en del svensk forskning i ämnet som publicerats på senare år. Härigenom kunde framför allt jämförelserna ha givit mycket mer. När det gäller visorna hade onekligen Anna Nilssons avhandling *Lyckans betydelse* (2012) varit en betydligt bättre utgångspunkt än Margareta Jersilds verk från 1975. De exempel Krogh ger på hur myndigheterna i Stockholm och Köpenhamn hämtade metoder från varandra hade kunnat förstärkas med en jämförelse mellan den danska förordningen av 1749 med den svenska av 1741 (se till exempel artikeln av undertecknad i *Karolinska förbundets årsbok* 2005), och herrnhutaren Thore Odhelius memoarer från dödsberedelsearbetet i Stockholm (undersökt av undertecknad i *Historisk tidskrift* 3/2011) hade kunnat jämföras med den tyske juristen Mosers samling berättelser om frälsta avrättade, till exempel. Sådana jämförelser hade kunnat stärka Kroghs argumentation ytterligare, eftersom det rika svenska källmaterialet uppvisar tydliga paralleller med det danska.

Tyge Krogh har gjort en storartad forskningsinsats, dels i sina egna arkivstudier på det danska materialet, dels genom sina jämförelser. Till stor del bygger *A Lutheran Plague* på

författarens gedigna avhandling *Oplysningstiden og det magiske* (2000), som är mer av en djupstudie och använder en mer uttalad antropologisk metod. Den helhetsbild han kort och koncist nu lyckats sammanställa på engelska kan kompletteras på olika sätt, men den är resultatet av ett systematiskt och tidskrävande arbete som givit övertygande slutsatser. Fortfarande är suicidalmorden relativt okända bland 1700-talsforskare, men de är inte längre bortglömda. Så var fallet under stora delar av 1800- och 1900-talen. Krogh har en intressant förklaring även till detta, som hänger ihop med hans övergripande religiösa förklaringsmodell. I motsats till exempelvis Gustav III:s reformer lyftes de danska och svenska reformer som var riktade mot suicidalmorden aldrig fram som exempel på den nya upplysta andan. Brotten i sig själva var, menar Krogh, alltför problematiska för den lutherska självbilden eftersom motiven bakom dem hade sin grund i den officiellt sanktionerade religionens dogmer. Här, liksom i boken i övrigt, är det befriande att läsa hur Krogh gör en tydlig poäng av att det inte fanns någon skillnad mellan "elitens" och "folkets" religiösa föreställningar. Det var inte folklig vidskepelse, vulgärtolkningar eller missförstånd av teologiska problem som motiverade suicidalmördarna. Tvärtom var brotten logik i full överensstämmelse med rådande teologiska uppfattningar. Det var just på grund av att eliten, folket och myndigheterna alla var så rörande överens om sanningen i dem som de utgjorde en sådan lockelse och brotten kunde fortgå under så lång tid. Men Krogh menar att suicidalmorden inte heller passar in i vår tids förståelse av 1700-talet. Den moderna "humanistiska" kritiken av dödsstraffen har inte uppmärksammat suicidalmorden i nämnvärd utsträckning, eftersom dessa brottslingar inte var offer för en barbarisk rättspraxis, utan snarare utnyttjade den för sina egna syften.

Andreas Hellerstedt